

اس نام تو بہترین سر آغاز

فقہ و اقتصاد

اصغر قنبری محلی

تقدیم به:

حضرت احدیت، یگانه خالق هستی و تمامی پیامبران عظیم الشان، بویژه پیامبر لطف و رحمت حضرت محمد (ص) وائمه معصومین (ع)، در راس ابوالائمہ علی (ع) و امام عصر حضرت حجت بن الحسن العسکری (عج) و روح مطهر سالار شهیدان و تمامی شهدای ایران زمین.

تمامی علما و فقها بویژه روح برفتح امام راحل (ره) بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران و مقام معظم رهبری (مدظله العالی).

روح پدر بزرگووارم و مادر عزیزم که تعلیم و تربیت انسانی و دینی مرا با تمام مشقات، به شایستگی انجام دادند و نیز تمامی مربیان و اساتید دورانهای مختلف تحصیلی ام. روح برادر عزیزم زنده یاد (اکبر) که بدون وداع، با تنها فرزند سیزده روزه اش، به دیار حق شتافت. (روحش شاد)

و نیز تمام کسان سببی و نسبی ام (پدر و مادر خانم، بنده) که بر من حقی دارند. همسر مهربان و فداکار و فرهنگی ام که مشوق اصلی من در ادامه تحصیل بوده اند. بطوریکه در ایام تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد بسیاری از امورات منزل را برعهده داشتند؛ مخصوصا در تهیه این مجموعه پژوهشی.

فرزندان گلم (علی آقا و محمدامین)، انشاء... مانند نام زیبایشان در آینده نه چندان دور بدرخشند.

سپاسگزاری:

من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق

حمد و سپاس معبودی را سزااست که از الطاف بی منتها، تاج عزت بر سر انسان نهاد و با ستودن در ((احسن الخالقین)) او را بر سایر خلایق امتیاز بخشیده و درود نا محدود بر ساحت مقام محمود ابوالقاسم محمد (ص) و سلام بر شوی کوثر ما مرتضی علی علیه آلاف التحیه و الثناء. با نهایت تشکر و قدردانی از اساتید گرامی دکتر حسینی مقدم و دکتر شعبانی که در این راه مرا یاری نمودند.

فهرست مطالب

فصل اول - مفهوم شناسی 15

1-1-1- مفهوم شناسی فقه... 16

1-1-1-1- فقه در لغت... 16

1-1-2- فقه در اصطلاح فقه و حقوق... 16

1-1-3- ارکان اساسی علم فقه... 18

1-1-3-1- موضوع فقه... 18

1-1-3-2- مبادی فقه... 19

1-1-3-3- مسئله فقه... 19

1-2-1- اقسام حکم... 19

1-2-1-1- حکم واقعی... 19

1-2-2- حکم ظاهری... 20

1-3-1- مفهوم شناسی اقتصاد... 20

1-3-1-1- اقتصاد در لغت... 21

1-3-2- اقتصاد در اصطلاح فقه و حقوق... 21

1-3-3- اقتصاد از منظر اقتصاددانان... 22

1-3-4- مفهوم اقتصاد در آیات قرآن و تعالیم دینی... 23

1-3-5- علم اقتصاد... 25

1-3-6- اهمیت اقتصاد... 28

1-4-1- اقسام اقتصاد... 30

1-4-1-1- اقتصاد تشریحی... 30

1-4-2- اقتصاد تحلیلی... 31

1-4-3- اقتصاد تدبیری... 31

فصل دوم - اسلام و اقتصاد 33

1-2- چارچوبه و ساختمان عمومی اسلامی... 34

2-2- اقتصاد اسلامی علم نیست... 36

3-2- رابطه حقوق و اقتصاد... 37

4-2- دنیا از دیدگاه آیات قرآن... 38

5-2- اسلام و مکتب اقتصادی... 40

6-2- پیوند اسلام با اقتصاد... 42

1-6-2- مستقیم... 42

2-6-2- غیر مستقیم... 42

7-2- مالکیت خصوصی... 43

8-2- چه اثری بر این تفاوت مالکیت (عمومی - دولتی) مترتب است... 46

9-2- مالکیت های دولتی... 49

1-9-2- انفال... 50

1-1-9-2- نفل در لغت... 50

2-1-9-2- نفل در قرآن... 50

2-9-2- موارد انفال... 51

10-2- اسباب مالکیت و حقوق ابتدایی... 52

فصل سوم - کار برد قواعد فقهی در اقتصاد... 55

1-3- بیان مساله... 56

2-3- قواعد خاص... 57

1-2-3- قاعده اتلاف... 58

1-1-2-3- اتلاف در لغت... 58

2-1-2-3- اتلاف در اصطلاح فقه... 59

3-1-2-3- اتلاف در اصطلاح حقوق... 61

- 62...-1-3-1-2-3 فعل مثبت
- 62...-2-3-1-2-3 فعل منفی
- 63...-4-1-2-3 جایگاه قاعده اتلاف در میان فقها
- 66...-5-1-2-3 تعریف مال در اقتصاد
- 67...-6-1-2-3 مفهوم مال و ارزش مالی در فقه و اقتصاد
- 70...-7-1-2-3 کاربرد قاعده اتلاف مال در اقتصاد
- 76...-1-7-1-2-3 منافع در معرض تلف دو گونه هستند
- 76...-1-1-7-1-2-3 منافع مستوفات
- 76...-2-1-7-1-2-3 منافع غیر مستوفات
- 77...-2-2-3 قاعده حیازت
- 77...-1-2-2-3 حیازت در لغت
- 77...-2-2-2-3 مفهوم حیازت در اصطلاح اقتصاد
- 78...-3-2-2-3 قاعده حیازت در اصطلاح فقه و حقوق
- 81...-4-2-2-3 جایگاه قاعده حیازت در میان فقها
- 82...-5-2-2-3 کاربرد قاعده حیازت در اقتصاد
- 83...-1-5-2-2-3 حیازت امری دو بعدی است
- 88...-3-2-3 قاعده سلطنت بر اموال (تسلیط)
- 88...-1-3-2-3 سلطنت در لغت
- 88...-2-3-2-3 قاعده سلطنت در اصطلاح فقه و حقوق
- 92...-3-3-2-3 جایگاه قاعده تسلیط در میان فقها
- 95...-4-3-2-3 کاربرد قاعده تسلیط در اصطلاح اقتصاد
- 97...-1-4-3-2-3 جنبه اثباتی
- 98...-2-4-3-1-3 جنبه سلبی

- 3-2-3-4-3-قلمرو قاعده سلطنت...98
- 3-2-3-4-4-در خصوص ارتباط و نسبت این قاعده با واجبات مالی...100
- 3-2-3-4-5- شرایط اجرای قاعده تسلیط...101
- 3-3-قواعد عام... 102
- 3-3-1-قاعده احیای موات... 102
- 3-3-1-1-احیاء و موات در لغت...102
- 3-3-1-1-1-احیاء...102
- 3-3-1-1-2-موات...102
- 3-3-1-2-احیای موات در اصطلاح فقه و حقوق...103
- 3-3-1-3-احیاء و موات در اصطلاح اقتصاد...104
- 3-3-1-4-جایگاه قاعده احیای موات در میان فقها...106
- 3-3-1-5-کاربرد قاعده احیای موات در اقتصاد...111
- 3-3-1-5-1-نقش احیاء در اراضی بایر...115
- 3-3-2-قاعده تلف مبیع قبل از قبض...117
- 3-3-2-1-مفهوم شناسی مفردات قاعده تلف بیع قبل از قبض در فقه و حقوق...117
- 3-3-2-2-تحلیل حقوقی قبض...119
- 3-3-2-3-جایگاه قاعده تلف مبیع قبل از قبض در میان فقها...120
- 3-3-2-4-کاربرد قاعده تلف مبیع قبل از قبض در اقتصاد...123
- 3-3-2-4-1-چند نمونه از مسائل اقتصادی...124
- 3-3-2-4-2-در حکم نماء بدست آمده بعد از عقد و قبل از تلف...126
- 3-3-3-قاعده ید...128
- 3-3-3-1-ید در لغت...129
- 3-3-3-2-قاعده ید در اصطلاح فقه...129

- 3-3-3-3- مفهومی در اصطلاح حقوق... 130
- 3-3-3-4- جایگاه قاعده غرر در میان فقها... 132
- 3-3-3-5- کاربرد قاعده ید در اقتصاد... 133
- 3-3-3-5-1- مظاهر ید در روزگار ما... 137
- 3-3-3-5-2- بدربوت مالکیت... 138
- 3-3-3-4- قاعده ضمان ید... 139
- 3-3-3-4-1- قاعده ضمان ید در لغت... 139
- 3-3-3-4-2- ضمان ید در اصطلاح فقه حقوق... 140
- 3-3-3-4-3- جایگاه قاعده ضمان ید در میان فقها... 142
- 3-3-3-4-4- کاربرد قاعده ضمان ید در اقتصاد... 143
- 3-3-3-5- قاعده لاضرر... 147
- 3-3-3-5-1- ضرر و ضرار در لغت... 147
- 3-3-3-5-2- قاعده لاضرر در اصطلاح فقه... 148
- 3-3-3-5-3- قاعده لاضرر در اصطلاح حقوق... 150
- 3-3-3-5-4- جایگاه قاعده لاضرر در میان فقها... 151
- 3-3-3-5-4-1- نظریه مرحوم شیخ مرتضی انصاری... 155
- 3-3-3-5-4-2- نظریه محقق خراسانی... 156
- 3-3-3-5-4-3- نظریه مرحوم شریعت اصفهانی... 157
- 3-3-3-5-4-4- نظریه مرحوم نراقی... 158
- 3-3-3-5-5- کاربرد قاعده لاضرر در اقتصاد... 159
- 3-3-3-5-5-1- دو نکته اساسی... 161
- 3-3-3-5-5-2- قاعده لاضرر رابطه ای در تدوین مقررات اقتصادی... 162
- 3-3-3-5-5-3- حقوق اموال و تجارت... 162

- 3-3-5-4-5-3-3-4-حقوق محیط زیست....163
- 3-3-5-5-5-3-3-5-قاعده لا ضرر تدبیری برای ایجاد امنیت اقتصادی.....163
- 3-3-5-6-5-3-3-6-قاعده لا ضرر محوری برای برنامه ریزی های اقتصادی.....164
- 3-3-6-6-3-3-6-قاعده غرر.....165
- 3-3-6-1-6-3-3-6-غرر در لغت.....166
- 3-3-6-2-6-3-3-6-نتیجه.....167
- 3-3-6-3-3-3-6-غرر در اصطلاح فقه.....167
- 3-3-6-4-6-3-3-6-غرر در اصطلاح حقوق.....169
- 3-3-6-5-6-3-3-6-معامله غرری از منظر ثرآن و روایات.....171
- 3-3-6-6-6-3-3-6-نکاتی چند در مورد آیات فرق.....172
- 3-3-6-7-6-3-3-6-غرر و جهل.....175
- 3-3-6-8-6-3-3-6-موارد غرر.....176
- 3-3-6-9-6-3-3-6-معاملات غرری در قانون مدنی ایران.....177
- 3-3-6-10-6-3-3-6-قاعده غرر در میان فقها.....178
- 3-3-6-11-6-3-3-6-کاربرد قاعده غرر در اقتصاد.....185
- 3-3-6-1-11-6-3-3-6-اقسام معامله غرری.....188
- 4-3-6-12-6-3-3-6-نتیجه.....190
- فصل چهارم نتیجه گیری...191
- 4-1-6-192-نتیجه گیری.....192
- 4-2-6-198-پیشنهادها.....198
- منابع فارسی.....199
- منابع عربی.....202
- چکیده انگلیسی.....210

چکیده

علوم اقتصادی با هدف تبیین چگونگی بهره‌گیری از منابع طبیعی، ارائه روش‌های کارآمد، پا به عرصه وجود گذارده‌اند. و از آن حیث که همه افراد برای ادامه حیات و تامین نیازمندیهای زندگی می‌توانند از آن استفاده کنند، پر اهمیت و با ارزش قلمداد شده‌اند، و از طرف دیگر استقلال و شکوفایی و عظمت هر ملتی در گرو برخورداری از اقتصاد و روابط اقتصادی فانونمند و سالم است. زیرا بسیاری از وابستگی‌های سیاسی، اجتماعی، و فرهنگی و نیز بروز ناهنجاری‌های اجتماعی در اثر عدم کارایی اقتصادی و برنامه‌ریزی‌های آن است. تعالیم اسلامی در این زمینه بستر خوبی را برای اقتصاد و ارتباطات مالی و تجاری افراد فراهم نموده است. از جمله این مقدمات همین کاربرد فقهی و قواعد فقهی در مناسبات اقتصادی است. بطوریکه با به کار بستن این قواعد می‌توان جلو بسیاری از نابسامانیها را گرفت. این مجموعه پژوهشی مشتمل بر یک مقدمه و پیشگفتار چهارفصل تنظیم گردیده است. در فصل اول تعاریف و مفه‌م‌شناسی اصطلاحات و واژه‌ها از منظر لغوی و فقهی و حقوقی مورد بررسی قرار گرفت و در فصل دوم ارتباط اقتصاد با اسلام و شیوه‌های عملکرد آن و همچنین نقطه نظرات اسلام با انواع مالکیت‌ها مورد ارزیابی قرار گرفت. و در فصل سوم، کاربرد این قواعد در اقتصاد از دو منظر قواعد عام و خاص دسته‌بندی گردید، و جایگاه آن در میان فقهاء و همچنین از منظر فقه و حقوق اسلامی مورد بررسی و مذاقه قرار گرفت. در فصل چهارم نتیجه‌گیری از فصول گذشته بویژه از قواعد فقهی بصورت استنتاج مباحث مطروحه مطالبی ارائه گردید.

کلید واژه‌ها: قاعده، اقتصاد، فقه، حقوق، فقها، ارتباطات، کاربرد.

مقدمه و پیشگفتار

بشر از بدو ورود به عالم خاکی نیازمند به مقررات و قوانینی است، که مسیر زندگی او را تعیین نماید تا بتواند در سلامت جسم و روان به زندگی عادی خود ادامه دهد، لذا ضرورت دارد قواعدی بخش‌های مختلف زندگی بشر را هدایت و منظم کند یکی از امورات زندگی، بخش اقتصادی و روابط مالی و تجاری جامعه بشری است. این روابط نیازمند تدوین قوانین مالی است، از آنجائیکه جامعه ما یک جامعه اسلامی و دینی است، در نتیجه رعایت قواعد و قوانین برگرفته از شریعت مقدسه الهی و منشاء آن آیات قرآن کریم و روایات رسیده از معصومین (ع) بوده است، می‌تواند در قالب قواعد فقهی و حقوقی، روابط تجاری و مالی را مورد سنجش قرار دهد و در صورت اشکال و ایراد آن را تنظیم کند.

عرصه اقتصاد یکی از مهم‌ترین عرصه‌ها در زندگی اجتماعی بشر بوده و هست. این عرصه از ملموس‌ترین و ابتدایی‌ترین نیازهای بشر تا عالی‌ترین مفاهیم انسانی محسوب می‌شود. بهمین دلیل حل معضلات اقتصادی همواره از دغدغه‌های اصلی مدیریت جوامع بشری بوده است. گرچه قرنهای متمادی انسان از روش و مقررات ساده و نه چندان پیچیده‌ای در تنظیم روابط اقتصادی و بازرگانی بهره‌جسته، ولی به تدریج با پیچیده شدن ابزار تولید به ویژه پس از وقوع انقلاب صنعتی در غرب و ورود تکنولوژی در عرصه تولید و بالا رفتن شگفت‌انگیز، توان بشر در بهره‌برداری از منابع طبیعی، مسأله‌ی تولید که موضوع اصلی اقتصاد است، بعنوان یکی از معضلات اجتماعی بشر مطرح گردید. هر چند اقتصاد که با معیشت آدمی سر و کار دارد، از تاریخ انسان جدایی نداشته و ندارد. همواره دغدغه‌های

اقتصادی بخشی از تواناییهای فکری و عملی آدمیان را به خود اختصاص داده است و می دهد. اسلام نیز در این باب مطالب فراوانی دارد.

مباحثی که تحت عنوان اقتصاد اسلامی مطرح میشود شامل مسائل علمی اقتصاد و احکام و مقرراتی است که بر اساس داده های مکتب اقتصادی اسلام شکل گرفته اند شناخت و دستیابی به مکتب اقتصادی اسلام از جمله مسائلی است، که از دیرباز دانشمندان علوم دینی را به خود مشغول ساخته است. بطوریکه نظریات متفاوتی در این باره ارائه گردیده است. پایه های بنیادین علوم با اهمیت بسزایی برخوردار است.

یکی از این علوم ریشه فقه است، که سراسر زندگی دینی انسان را از بدو تولد در بر می گیرد بنابراین برای تحقق هر چه بیشتر این علم با یستی به فراگیری علوم مرتبط، از جمله قواعد فقه، که زیربنای فقه و حقوق اسلامی را تشکیل می دهد، همت گماشت.

در جهان امروز با پیشرفت علوم و فنون و تکنولوژی، این قواعد، تعاملات اقتصادی را از حساسیت بالایی برخوردار کرده است. بطوریکه اندک تغییر و تحول در یک ماده قانونی مرتبط با ارتباطات تجاری و مالی ممکن است، سرنوشت تمام افراد یک جامعه را تحت تاثیر قرار دهد. بنابراین اقتصاد در زمره مسائل بسیار مهمی است که اندیشمندان باید در باره آن تحقیق و تفحص کنند.

اگر بخواهیم اثرات یک قانون اقتصادی را بیان کنیم ابتدا لازم است که آن قانون را بشناسیم. لذا تا زمانیکه یک عالم اقتصاد فرهنگ یک جامعه اسلامی را شناسد، نمی تواند رفتارهای اقتصادی و اثرات آنرا تحلیل و تبیین نماید.

در نتیجه، برای هرگونه تحقیق در این زمینه، اگر بخواهد از استحکام و قدرت بیشتری برخوردار باشد ناچاریم که ابتدا قواعد فقهی و قوانین حقوقی، حاکم بر جامعه اسلامی را مورد تحقیق و بررسی قرار دهیم.

فعالیتهای اقتصادی در فضای روابط حقوقی نهادها شکل می گیرد. روابط حقوقی شکل مالکیت، حدود و ثغور آن و چگونگی حفاظت از آن را روشن می نماید. نظام تولید و توزیع

همپای پیشرفت روابط حقوقی رشد می کند. شفاف بودن حقوق و روابط، هزینه های معاملاتی را در بازار کاهش و اقتصاد را بسوی کارآمدی سوق می دهد. در اقتصاد اسلامی مکتب اقتصادی بایسته ها و بنیاسته های بازارهای اقتصادی، از جمله بازارکار را با استفاده از متون دینی روشن می سازد. این اوامر و نواهی افزون بر بهره گیری از جهان بینی دینی، از فقه و قواعد کلی از آن که بصورت قواعد فقهی مطرح است، سیراب می شود. قواعد فقهی بصورت مرز فقه و اصول، دیدگاه کلی و عملی مکتب اقتصادی اسلام را، در باره روابط کار، روشن می سازد.

برای دستیابی به دیدگاه مکتب اقتصادی درباره روابط حاکم بر هر بازار باید قواعد فقهی حاکم بر آنتیپین شود. هر چند تعداد قواعد فقهی مطرحه در منابع فقهی بسیار است، فقط به قواعدی که بیان خواهد شد، منحصر نیست، بنابراین می توان قواعد جدیدی را استخراج کرد و اینک برخی از قواعد فقهی را که مورد تایید اکثریت فقهای مشهور می باشد به صورت مختصر بیان خواهیم کرد.

WWW.KOTOB.COM